

PAPER DETAILS

TITLE: Küresellesme ve Degisen Egemenlik Anlayisinin Sosyal Haklara Etkisi

AUTHORS: Oktay UYGUN

PAGES: 11-45

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/939159>

KÜRESELLEŞME VE DEĞİŞEN EGEMENLİK ANLAYIŞININ SOSYAL HAKLARA ETKİSİ

Doç. Dr. Oktay UYGUN^(*)

Birinci Bölüm Değişen Egemenlik Anlayışı

1 - Klâsik Egemenlik Anlayışı ve Westphalia Modeli

Egemenlik kavramı, 16. yüzyılda, Avrupa'da feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıktı. Başlıca Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un düşünceleri üzerine kurulan klâsik egemenlik teorisi, egemen gücün mutlak, sürekli ve bölünmez nitelikte olduğu görüşünü ileri sürer. Egemen güç, yetkisini kullanırken, ne kendisine eşit ne de kendisinden üstün herhangi bir güce tabi değildir. Egemenlik, bir kişide, bir azınlıkta veya halkın çoğunluğunda toplanabilir. Önemli olan egemenliğin bölünmemesi, tek bir kişi ya da organda toplanmasıdır. Bir devlette, tek bir egemen güç olmalıdır. Devlet içinde birden çok egemen güç varsa; kilise, feodal beyler veya başka güçler egemenlik iddiasında bulunuyorlarsa, böyle bir düzenin ayakta kalabilmesi mümkün değildir. Gerçekte, böyle bir durumda, egemen bir devletin varlığından da söz edilemez.¹

Avrupa'da, siyasal iktidarın bölündüğü bir sistemi ifade eden feodalizmden ulus devlete geçişte önemli rol oynayan bu anlayışa göre, dönemin mutlak monarşileri gerçek egemen devletlerdi. Çünkü, egemenlik, mutlak, bölünmez ve sınırlanamaz nitelikleriyle bir tek kişiye, monarka aitti. Egemen gücü, ne ülke içinde ne de ülke dışında sınırlayan bir güç yoktu. Avrupa'da Otuz Yıl Savaşlarının ardından yapılan Westphalia Barışı (1648), bu egemenlik anlayışını temel almıştır. Westphalia modeli, dünyanın egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanır. Devlet üstü otoriteler etkisini yitirmiştir: Papalık, barış antlaşması sürecinden dışlanmış, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dağıldığı kabul edilmiştir. *"Bundan sonra Avrupa, kendi yasalarına göre hareket eden, kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını izleyen, serbestlik içinde ittifaklar kuran ve bozan, savaş ile barış arasında, güç dengesi kurallarına göre durum değiştiren, elçi*

^(*) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Maritan 1969, s.41-64; Philpott 1995, s.353-368

*gönderip kabul eden bağımsız ve özgür devletlerden oluşacaktır*². Devletlerin üzerinde, onların ilişkilerini düzenleyen herhangi bir üstün otorite yoktur. Çıkar çatışmaları güç kullanarak çözümlenmektedir. Westphalia modeli dünya düzeni, Thomas Hobbes'un *Leviathan*'da betimlediği "tabiat hali"ne benzer. Devletlerarası ilişkiler herkesin herkese karşı savaşı görünümündedir.³

Westphalia modelinin 1648'den 1945'e kadar sürdüğü söylenebilir. Bu dönem, aynı zamanda, evrensel insan hakları anlayışının sistemli biçimde ortaya çıktığı ve anayasalara yansıdığı dönemdir. Fakat, evrensellik ilkesinin kabul edilmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, insan hakları her devletin kendi iç işi olarak görülmüş, bu hakların her zaman ve her yerde uygulanmasını sağlayacak uluslararası ya da küresel örgütlenmelere gidilmemiştir. İnsan hakları politikası da dahil olmak üzere, devletlerin kendi ülkelerindeki kişi ve topluluklar üzerinde tek başına yetkili oldukları, kendi yasalarını ve kurumlarını diledikleri gibi düzenleyebilecekleri kabul edilmiştir.

2 - Klâsik Egemenlik Anlayışının Aşılması

Klâsik egemenlik anlayışı, devletlerarası ilişkilerin yoğun olmadığı, mutlakiyetçi rejimlerin işbaşında olduğu 17. yüzyıl Avrupa'sında kısmen bir anlam ifade edebilir. Ancak, bir devletin, hem içte hem dışta bu denli mutlak bir güç kullanması görüşü gerçeklere uygun düşmüyordu. İç egemenlik bakımından, zamanla ortaya çıkan liberalizm, anayasacılık hareketi, federalizm, demokratikleşme gibi etkenler, devletin egemenliğini önemli ölçüde sınırlamıştır.

Federalizm

1787 Anayasası'yla Amerika Birleşik Devletleri, devlet yetkilerini federal ve federe birimler arasında paylaştıran bir model getirdi. Bu federal model, egemen gücün mutlak ve bölünmez olması esaslarıyla çelişiyordu. Dönemin yazarları, federal devlet sistemi ile karşılaştınca, bu devlet biçiminin egemen devletler kategorisine girmediği sonucuna vardılar. Bir devlette tek bir egemen güç olmalıydı. Federalizmde birden çok egemen güç vardı. Ayrıca, bu sistem uzun ömürlü de olamazdı. Çünkü, birden çok egemenin bulunduğu yerde, düzenin anarşik ortama dönüşmesinin önlenmesi mümkün görülüyordu.

² Sander 1999, s. 90

³ Sbailo 1999, s. 462-463

Fakat, federal sistem, zaman içinde istikrarlı bir model olduğunu kanıtladı.⁴

Kuvvetler ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, klasik egemenlik anlayışı ile bağdaşmayan diğer bir gelişmedir. Thomas Hobbes, ünlü eseri *Leviathan*'da, İngiltere'de, egemenliğin Kral, Lortlar Kamarası ve Avam Kamarası arasında bölünmesini iç savaş nedeni olarak değerlendirerek, egemenliğin bölünmezliği ilkesini savunmuştu: *"Bu bölünme ve iç savaş, egemenlik hakkı konusunda insanlara öyle bir ders vermiştir ki, bugün (İngiltere'de) bu hakların niçin bölünmez olduğunu ve barışı geri getirmede bunun çoğunluk tarafından kabul edileceğini ve iç savaşın ıstırapları unutuluncaya kadar...bunun böyle kabul edilmeye devam edeceğini görmeyen pek az insan vardır."*⁵ Önce J. Locke, ardından Montesquieu, İngiliz siyasal sisteminden hareketle, devlet yetkilerinin farklı organlar aracılığıyla kullanılması gerektiğini ileri sürdüler. Montesquieu'ya göre, özgürlükçü bir düzen yalnızca ılımlı rejimlerde kurulabilir. Bunun için, iktidarın kötüye kullanılması önlenmelidir. Bu nasıl başarılacaktır? Tarihsel deneyim, kendisine yetki verilen herkesin, bir sınırla karşılaşınca kadar, yetkisini kötüye kullanma eğiliminde olduğunu gösteriyor. O halde, siyasal sistemi, içinde sınırlar barındıran bir yapı olarak kurmak gereklidir. Bu doğrultuda, her devlette var olan üç iktidar; yasama, yürütme ve yargı yetkisi ayrı ayrı organlara verilmelidir. Böylece, yetkisini aşmak isteyen bir organ, diğer organlar tarafından durdurulabilecektir.⁶

Mutlak, sınırsız ve bölünmez özelliklerle ifade edilen egemenlik kavramı, feodal dönemden devlet yetkilerinin tek bir merkezde toplandığı mutlak monarşilere geçişin hukuki ve siyasi temellerini oluştururken, kuvvetler ayrılığı da, mutlak monarşilerin baskıcı düzeninden kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı liberal demokratik rejimlere geçişin bir simgesi olmuştur.

⁴ King 1982, s.133 vd.; Uygun 1999, s. 396-400

⁵ Hobbes 1992, s.137 Jean Bodin de, egemenliğin kral ile soylular arasında paylaşıldığı Danimarka'da düzenin hiç bir zaman sağlanamadığını örnek vererek, "Danimarka bir devlet değil, fakat devletin yozlaşmış halidir." demektedir. Bkz: Ağaoğulları, Akal, Köker 1994, s. 24

⁶ Montesquieu 1998, s.234-247

Hukuk devleti

Çağdaş demokrasilerde, özgürlükçü düzenin gerçekleşmesini güvence altına alan araçlardan biri olan hukuk devleti ilkesi, bu amaca yönelik diğer hukuk ve politika ilkeleri gibi, klâsik egemenlik anlayışı ile bağdaşmazlık içindedir. Yönetenlerin hukukla bağlı olduğu esasını içeren ve yurttaşlara hukuk güvenliği sağlamayı temel amaç edinen hukuk devleti ilkesi, devlet içinde herhangi bir organın mutlak ve sınırsız yetkilere sahip olması düşüncesiyle çelişir. Klâsik egemenlik teorisinin kurucularından biri olan Bodin'in "*egemenlik, yurttaşların, uyrukların ve hukukun üstünde olan üstün bir kuvvettir*"⁷ sözü, hukukun üstünde bir güç kabul etmeyen, "hukukun üstünlüğü"nü esas alan çağdaş demokrasi anlayışı ve hukuk devleti ilkesi ile taban tabana zıt bir ifadedir.

Mutlak, sınırsız egemenlik anlayışını, demokratik olsun veya olmasın "hukuk düzeni" ile bağdaştırmak kolay değildir. İnsanlar üzerinde hukuki bir otorite sahibi olduğunu iddia eden herhangi bir yönetici, aynı zamanda yönetimini meşrulaştıracak, iktidarının kaynağına esas oluşturacak bazı hukuki dayanakları olduğunu kabul ediyor demektir. Yöneticinin bu hukuki dayanaklara aykırı davranmaması, işin doğası gereğidir. Yöneticinin varlık nedenini oluşturan bu hukuki esaslar, otoriteye sahip olmanın önkoşuludur. Bu nedenle, hukuki bir otoritenin sınırsız, mutlak nitelikte olması kendi içinde çelişen bir önermedir. Ancak keyfi bir otorite sınırsız ve mutlak olduğunu ileri sürebilir.⁸

Nitekim, Thomas Hobbes ve Jean Bodin de bile, egemenlik sınırlıdır. Hobbes'a göre, egemen güç yurttaşların güvenliğini sağlamak zorundadır. Bu görevi yerine getirmediğinde, yurttaşların itaat borcu sona erer.⁹ Bodin'e göre, tanrısal ve doğal yasalara karşı çıkmak egemen gücün iktidarı içinde değildir. Keyfi vergi toplanması, özel mülkiyetin kaldırılması doğal yasalara aykırıdır. Ayrıca, egemenin iktidarı elde ediş biçimi (tahta geçişte ardıllık ilkesi) ve kamusal toprakların başkalarına devredilememesi gibi kurallar da egemen gücü sınırlar.¹⁰ Geçmişte, kralların kutsallığını ilân eden, onları dokunulmaz varlıklar olarak nitelendiren düşünürler, Hobbes'tan daha ileri giderek, yurttaşların her koşulda istisnasız

⁷ Aktaran, Lipson 1973, s.198

⁸ Middleton 1969, s. 146

⁹ Hobbes 1992, s.162

¹⁰ Bodin'de egemen gücün sınırları konusunda bkz: Ağaoğulları, Akal, Köker 1994, s.29 vd.; Philpott 1995, s.358

itaatlerini öngörmüş olsalar bile, kralların tanrısal yasalarla bağlı olduğunu söylemekten geri kalmamışlardır.¹¹

İnsan hakları

Çağdaş demokratik devlet, insan haklarının gerçekleştirilmesini kendi varlığının temel nedenlerinden biri olarak kabul ederek, devlet otoritesine önemli bir sınır çizer. Devlet otoritesinin mutlak, sınırsız ve bölünmez nitelikte olduğu bir düzende, insan haklarının korunması ve gerçekleştirilmesi bakımından güvenli bir ortam yaratılamaz. İnsan hakları ilkesine dayanan bir devlette, devlet otoritesinin her zaman ve her koşulda en üstün otorite olması da söz konusu değildir. Anayasal güvenceye bağlanan bir hak ile devletin otoritesi karşı karşıya geldiğinde, bireyler devletin otoritesine uymamayı seçebilmektedirler. Duverger'nin belirttiği gibi, *“geleneklere bağlı bir Katolik için, kilisenin oluşturduğu topluluk içersinde egemen olan papadır ve inanmış Katolikler, devletin buyruklarına karşıt da olsa, papanın buyruklarını izlemeye devam ederler. Aynı şekilde, bir sendikacı açısından, sendikanın aldığı grev kararı, hükümetin aldığı kararlardan daha üstündür.”*¹² Bir başka yazarın belirttiği gibi, günümüzde, *“bir kimse gerçek demokrasiye inanıyorsa, klâsik anlamıyla egemenliğe inanması zordur.”*¹³

Uluslararası hukuk ve ulusüstü kuruluşlar

Klasik egemenlik anlayışı yalnızca iç egemenlik yönünden değil, dış egemenlik bakımından da büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Devletler, birbirlerinden yalıtılmış halde varolmazlar. Çeşitli nedenlerle ilişkiler geliştirir, ittifaklar yapar, antlaşmalar imzalarlar. Her devletin diğerleri ile az ya da çok ilişkiye girmesi zorunluluğu, devletlerarası ilişkileri düzenleyen bazı kuralların ortaya çıkmasına yol açtı. Uluslararası hukuk, devletin dış egemenliğini sınırlayan bir alan olarak gelişti. Nitekim, günümüzde, devletler, başlıca ekonomik, siyasal ve askeri nedenlerle Avrupa Birliği, NATO, Amerikan Devletleri Örgütü gibi ulusüstü ya da uluslararası kuruluşlara üye olarak, bu kuruluşların alacakları kararları yerine getireceklerini taahhüt etmekte; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İşkenceyi Önleme Sözleşmesi gibi belgeleri imzalayarak, bu sözleşmelerde belirtilen ilkelere uyma yükümlülüğü altına girmektedir. Uluslararası kuruluşlara üyelik ve uluslararası antlaşmaların

¹¹ Middleton 1969, s.146

¹² Duverger 1982, s. 197

¹³ Stankiewicz 1969, s.6

imzalanması, devletlerin, egemenliklerini kendi iradeleri ile sınırlandırmaları, mutlak ve bölünmez niteliğini ortadan kaldırmaları demektir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Westphalia modelinin sorgulanmasına yol açmıştır. Dünyada barışın ve güvenliğin korunması, egemen devletler arasındaki ilişkilerin belirli kurallara bağlanmasını, bu kuralları gözetecek uluslararası kurumların oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Birleşmiş Milletler örgütü bu amaçla oluşturuldu. Birleşmiş Milletler Şartı, devletlerin egemenliği, eşitliği, devletler arasında kuvvet kullanma yasağı, uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü gibi esaslar getirerek, barışı ve güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Birleşmiş Milletlerin, amaçlarını gerçekleştirmek bakımından, bugüne kadar çok başarılı olduğu söylenemez. Güvenlik Konseyi'nde beş daimi üyeye tanınan veto yetkisi, pek çok kez, BM'nin barışın ve güvenliğin sağlanması amacıyla zamanında ve etkili önlemler almasını, gerektiğinde silahlı müdahalede bulunmasını engellemiştir. Hatırlanacağı gibi, Kosova krizinde, Çin ve Rusya'nın vetosu, Sırbistan yönetimine karşı BM şemsiyesi altında müdahale olanağını önlemiş ve bu işi NATO'nun üstlenmesine neden olmuştu. Bu gelişmenin bir sonucu, askeri müdahaleler için, BM Güvenlik Konseyi'nin kararının aranmadan da harekete geçilebileceği anlayışının ortaya çıkması oldu. Nitekim, Irak savaşında, konu Güvenlik Konseyi'nde oylanmadı. Bu gelişme, epey bir süredir sarsıntı geçiren Birleşmiş Milletler modelinin artık yıkılmaya başladığını ve Westphalia modeline geri dönüşün söz konusu olduğunu gösteriyor. Şu farkla ki, Westphalia modeli, az çok eşit ve egemen devletlerden oluşmuş bir dünya öngörürken, günümüzde, askeri açıdan tek bir devletin (ABD) ve ekonomik açıdan birkaç ülkenin ya da blokun kesin üstünlüğünün bulunduğu bir dünya düzeni söz konusudur. Böyle bir düzende, ulus devletlerin eşit ve egemen birimler olarak bir arada var olmalarının nasıl sağlanacağı sorusunun yanıtı belirsizdir.

3 - Ulus Devletin Egemenlik Alanının Daralması

Egemenlik kavramı ulus devlet ile birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. 16. yüzyılda ekonomik, siyasal ve askeri koşullar, ulusal ölçekte egemen bir devletin kurulması bakımından elverişliydi. Gelişen ticari kapitalizmin güvenli pazar ihtiyacı için, dönemin kent devletleri ile feodal beylikleri çok küçük, imparatorluk hedefi ise

fazlasıyla büyüktü. Ulus devlet, epey bir süre, ekonomik gelişme ve güvenlik bakımından en uygun ölçek olma niteliğini korudu. Daha sonra sanai kapitalizme geçilmesi, ulusal pazarın yetersizliğini gözler önüne serdi. Ekonominin gelişmesi için daha büyük pazarlara gereksinim vardı. Bu gereksinim, yakın zamanlara kadar (1880-1960), ulus devlet modeli korunarak, emperyalist politikalarla sürdürülmeye çalışıldı. Sanayileşmiş ülkeler, pek çok yoksul ülkeyi sömürgeleştirerek, ulusal ekonomilerinin gelişmesini sağladı. Bu dönemde ekonomi uluslararasılaşmış, siyaset ise ulusal kalmaya devam etmiştir. Ancak, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte, ekonominin ihtiyacı olan büyük pazarların oluşturulmasında yeni arayışlar ortaya çıktı. Artık, sömürgeleştirme, askeri işgal gibi yöntemler uygulanabilir politikalar olmaktan çıkmıştı. Ulus devletleri bir araya getiren ekonomik bloklar (Avrupa Birliği, NAFTA gibi) oluşturuldu. Ulus devletler bazı yetkilerini bu tür ulusüstü kurumlara devrettiler. Avrupa Birliği, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir birlik sağlama hedefine yöneldi. Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi küresel ekonomik örgütler kuruldu. Gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu, bu tür küresel kuruluşlarla olan kredi ilişkileri nedeniyle, içte ve dışta bağımsız hareket etme ve ulusal çıkarlarını gözeten politikalar izleme olanaklarını yitirdiler.¹⁴

Ulus devletin egemenlik alanının daralması üç boyutlu bir süreçtir. Birinci boyut, yukarıda açıklandığı gibi, ulusüstü ekonomik ve siyasal birliklerin etkisidir. Bu etki, 1970'lerde başlayan ve halen devam eden ekonominin küreselleşmesi ile birlikte büyük bir ivme kazandı. Yukarıdan aşağıya doğru etki yapan bu sürecin içine, ulus devletler tarafından kontrol edilemeyen uluslararası şirketlerin ve piyasaların etkisini de eklemek gerekir. İkinci boyut, ulus devletin kendi içinde yaşadığı süreçtir. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, kamu sektörüne güvensizlik, merkeziyetçiliğin azaltılması, sosyal haklarda gerileme gibi yeni liberal ideolojiye dayanan anlayış ve uygulamalar, ulus devletin klasik fonksiyonlarında önemli bir azalmaya yol açmıştır. Üçüncü boyut, aşağıdan yukarıya doğru işlemekte ve bazı ülkeler bakımından ulus devleti eriten en etkili süreç olarak kendini göstermektedir. Bu süreç ulus devlet içindeki bölgeselleşme ve yerelleşme olgusudur. Bir çok ülkede, ulus devletin içinde yer alan tarihsel, siyasal, etnik, kültürel ya da ekonomik özellikleriyle farklılaşan bölgeler, 20. yüzyılın ikinci yarısında devletin işleyişinde söz sahibi oldu. İtalya ve İspanya, bölgesel devletin tipik

¹⁴ Uygun 2001-a, s.153-158

örnekleridir. Katı bir üniter devlet yapısından bölge ve topluluk esasına dayanan federasyona dönüşmesi bakımından, Belçika, bu konuda uç örnektir.¹⁵

Bölgeselleşme olgusu, özellikle Avrupa Birliği açısından büyük önem arz ediyor. Birliğin, gelecekte, ulus devletin erimesiyle birlikte bölgelere, topluluklara ve yerel yönetimlere dayanan bir yapıya kavuşacağına dair öngörüler vardır.¹⁶ Maastricht Antlaşması ile oluşturulan *Bölgeler Komitesi* sayesinde, ulusaltı birimler Birlik düzeyinde temsil edilmektedir. Komitenin yetkisi istişari nitelikte olmakla birlikte, bugüne kadar ki performansı ve Birliğin bölgelere ilişkin genel politikası dikkate alındığında, yakın gelecekte fiilen önemli karar organlarından biri konumuna gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Avrupa Birliği'nin bölgeselleşmeyi teşvik eden politikası, üye devletleri idari yapılarını gözden geçirmeye zorlamaktadır. Örneğin, bölgeselleşme ya da merkezileşmenin azaltılması yönünde hiç bir eğilimin olmadığı Yunanistan'da, hükümet, Birliğin "Akdeniz Programları"nı uygulayabilmek için bölge düzeyinde idari birimler oluşturmak durumunda kaldı. Aynı baskılarla karşılaşan İrlanda, 1994'te bölgesel birimler oluşturdu.¹⁷ Avrupa Birliği'nin bölgeler politikası, kuşkusuz ulus devleti ortadan kaldıracak nitelikte değildir. Hatta bazı fonksiyonlarını bölge yönetimlerine devretmekle, ulus devletin (merkezi yönetimin) asli fonksiyonlarını yerine getirmekte daha güçlü ve etkili olacağı bile söylenebilir. Ancak, ulus devletin geleceğini yukarıda açıklanan üç boyutlu sürecin bütünü açısından görmek gerekir. Olaya böyle bakıldığında, Avrupa bakımından, yakın bir gelecekte, şekli varlığını ve bazı fonksiyonlarını korumakla birlikte, ulus devletin eridiği, vatandaşların gözünde ulusüstü ve ulusaltı yönetimlerin daha çok önem kazandığı bir siyasal sistem oluşacaktır.

Ulus devletin egemenliğini eriten üç boyutlu süreç, yeni bir dünya düzeninin habercisidir. 21. yüzyılın başında, ulusal hukuk düzenleri ulusüstü ve ulusaltı birimlerin çıkarlarını korumak bakımından yetersiz kalıyor, bazı durumlarda bu çıkarlara ters düşüyor. Bir yandan etnik grupların, köktendincilerin ve siyasal talepler ileri süren azınlıkların kendi gündemlerini dayatması, diğer yandan uluslararası sermayenin serbest piyasa düzenini küresel

¹⁵ Uygun 2001-a, s.169-170

¹⁶ Bu konuda değişik görüşler için bkz: Loughlin 1996, s.141-162; Liesbet H., Marks, G. 1996, s.73-91

¹⁷ Loughlin 1996, s.161

ölçekte oluşturmak için bastırması, ulus devleti içinden çıkılmaz bir kısıracın içine sokuyor. Yeni dünya düzeni, söz konusu ulusüstü ve ulusaltı dinamiklerin bir dengeye kavuşturulacağı zeminde inşa edilecektir.

Ulus devletin egemenlik alanının daralması ile paralel olarak, devlet merkezli uluslararası hukuk anlayışının köklü bir değişim sürecine girdiğine tanık oluyoruz. Küreselleşmenin ardındaki yeni liberal ideoloji, uluslararası düzenin üç temel esas üzerine kurulmasını öngörüyor. Bu esaslar şunlardır: 1) Uluslararası siyasetin temel aktörleri artık ulus devletler değil, bireyler, topluluklar, şirketler ve özel kuruluşlardır. 2) Devletin uluslararası alandaki başlıca fonksiyonu, içerdiği grupların çıkarlarını ve taleplerini dile getirmekle sınırlıdır. Devlet, uluslararası siyasetin yeni aktörlerinin tercihlerinin ve çıkarlarının ifade edildiği bir mekanizmadır. 3) Yeni uluslararası düzende, devlet önemli bir görev üstlenmiştir; uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerin kendi ülkesinde yerine getirilmesini sağlayacaktır.¹⁸

Kuşkusuz, ulus devletler henüz uluslararası ilişkilerin baş aktörleri olma özelliklerini yitirmiş değildir. Ancak, egemenlik alanındaki daralmanın kalıcı bir özelliğe dönüştüğü düşünülürse, yeni liberal ideolojinin öngörüsünün gerçekleşmesi için çok uzun bir süre beklemek gerekmeyeceği görülebilir. Bu yeni düzende insan hakları ne ifade edecek? Bu sorunun yanıtını şimdiden vermek mümkün değilse de, bazı ipuçları ve ilk belirtilerden makul bir sonuç çıkartılabilir. Yaşamakta olduğumuz küreselleşme süreci, insan hakları politikasını şimdiden önemli ölçüde etkilemiş ve dönüştürmüştür. Yalnızca ekonominin ve iletişimin değil, kültürün, hukukun ve insan haklarının da küreselleştiği bir dönemden geçiyoruz.

¹⁸ Aceves 2000, s.135-139

İkinci Bölüm

Yeni Dünya Düzeninde İnsan Hakları

1 - Genel Olarak

İnsan haklarının ulusal bir konu olmaktan çıkması

İnsan hakları, çok uzun bir süre devletlerin iç işi olarak görülmüş, dış politikayı pek etkilememiştir. Westphalia modeli dünya düzenine dayanan klasik anlayışa göre, uluslararası politika, güçlerini ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletler arasındaki mücadeledir. Bu mücadelede devletler, ulusal çıkarları gözetken, askeri güvenliği ön plana alan, ülkenin bütünlüğünü korumayı ve halkın mutluluğunu gerçekleştirmeyi amaçlayan politikalar izler. Dış politika, insan hakları anlayışının dayandığı etik değerler, insan onuru, eşitlik, özgürlük, adalet gibi kavramlar çerçevesinde yürütülmez. Ulusal çıkarlar bu kavram ve değerlerden önce gelir. Dolayısıyla, insan hakları ile dış politika arasında açık bir bağ kurulamaz. Bir devletin, bir başka devletteki insan hakları sorunları ile ilgilenmesi, devletlerin egemenliği esası ile de bağdaşmaz. Her devlet, kendi ülkesi üzerinde yaşayan kişilere nasıl davranacağına kendisi karar verir. Bu, bir devletin egemen yetkisidir. Diğer devletlerin bu konuyla meşru bir ilgileri olamaz.¹⁹

Uluslararası hukukun, yukarıda belirtildiği gibi, devletlerin egemenliği esasına dayandığı tartışma götürmez. Ancak, egemenlik esası, uluslararası hukukun varış noktası değil, başlangıç noktasıdır. Bu esastan hareketle oluşturulan ilke ve kurallar, egemenliği sınırlayıcı özellik gösterir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devletlerin, örf ve adetlerin belirlenmesi ya da anlaşmalar yapılması suretiyle ürettikleri hukuk, insan haklarını uluslararası hukukun önemli bir parçası durumuna getirmiştir. Günümüzde, artık uluslararası düzeyde insan haklarına ilişkin emredici normlar oluşturulmuş ve asgari standartlar belirlenmiştir. Bu gelişmeler karşısında, egemenliği, bir devletin kendisine eşit ya da kendisinden üstün hiçbir iradeye bağlı olmadan hareket etme gücü olarak tanımlamak mümkün değildir. Uluslararası hukukun varlığı, böyle mutlak bir egemenlik anlayışının reddi demektir. Modern anlamıyla egemenlik, devletlerin uluslararası hukukun sınırları içinde kullandıkları bir yetkidir.²⁰

¹⁹ Donnelly 1995, s. 241-244

²⁰ Donnelly 1995, s. 245-247

İnsan haklarının ulusal bir konu olmaktan çıkarak uluslararası hukukun ve uluslararası ilişkilerin asli bir ögesi durumuna gelmesinin bazı olumlu sonuçları vardır. İnsan hakları ihlallerinin başlıca aktörleri devletler olduğundan, gerçek bir koruma için, devletleri bağlayan uluslararası hukuka ve ulusüstü koruyucu mekanizmalara gerek vardır. Bugüne kadar, özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşturulan yapının, insan haklarının gerçekleştirilmesinde önemli başarılar sağladığı tartışma götürmez. Bu yöndeki çabaların, ileride, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 28. maddesinde belirtildiği gibi, "herkesin Bildirge'de yer alan hakların ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzende yaşama hakkı"nı sağlayacak bir küresel organizasyonun kurulmasıyla sonuçlanması mümkündür. Yakın tarihlerde Pinochet'nin tutuklanması, Miloseviç'in yönetimden uzaklaştırılması, soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenmiş suçlar gibi eylemleri yargılayacak bir uluslararası ceza mahkemesinin faaliyete geçmesi yönünde ciddi adımlar atılması, Evrensel Bildirge'nin öngördüğü ideal düzene doğru gidişin işaretleri olarak görülebilir. 20. yüzyılın son çeyreğinde, insan hakları, *küresel bir ideoloji* haline gelmeye başlamıştır. İnsan hakları ideolojisi, insan haklarının korunması alanında küresel normların oluşturulmasını ve bu normlara dayalı küresel bir yargı düzeninin kurulmasını amaçlıyor. Bugün için, insan hakları devletlerin iç işi olmaktan çıktığı gibi, hak ihlali söz konusu olduğunda, devletler uluslararası yargı önüne çıkarılabilmektedir.²¹

Bu olumlu gelişmelere karşın, insan haklarının evrensel geçerliliğinin sağlanması bakımından, önemli bazı olumsuz gelişmelerin yaşandığını da not etmek gerekir. İnsan haklarının dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesi yönünde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlatılan çalışmalar, günümüzde, bazı güçlü devletlerin dış politikalarında samimiyetini yitirmiş ve gerçek amacından uzaklaştırılmıştır. Nerede olursa olsun kınanması gereken insan hakları ihlalleri bakımından bir ayrıma gidilerek, bazı ülkelerdeki ihlaller görmezden gelinmekte, ekonomik ve askeri nüfuz bölgesi haline getirilmek istenen diğer bazı devletler bakımından ise yoğun eleştiri vesilesi yapılmaktadır. Çok daha olumsuz bir gelişme, belirli devletlerdeki insan hakları ihlallerine gösterilen tepkilerin, bazı diplomatik yaptırımların ve ambargo gibi uygulamaların ötesine geçmesi; insani nedenlerle ve meşru bir gerekçeyle haklılaştırılmadan silahlı müdahaleye dönüşmüş olmasıdır. Dünya barışı ve güvenliğini tehdit edici nitelikteki açık ve sürekli insan hakları ihlallerini önlemek

²¹ Symonides 2000, s. 147; Aceves 2000, s.171-186

adına, önceleri Birleşmiş Milletler çerçevesinde egemen devletlere karşı yapılan silahlı müdahaleler, giderek uluslararası hukuka aykırı şekilde ve meşru nedenlere dayandırılmadan gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu tutum, insan haklarının saldırgan ve yayılmacı bir dış politikaya kurban edilmesi ya da böyle bir dış politikayı meşrulaştırmak için kullanılması anlamına geliyor.

İnsan hakları, yayılmacı dış politika ve silahlı müdahale

Uluslararası hukuk, devletlerin egemen eşitliğinin bir sonucu olarak, iç işlerine karışma ve kuvvet kullanma yasağını getirmiştir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Şartı, bir ülkenin saldırgan tutumunun dünya barış ve güvenliğini tehlikeye düşürdüğü durumlarda, önce ekonomik ve diplomatik, sonra da askeri yaptırımlar uygulanmasını öngören bir prosedür içeriyor. Bu prosedürün, insan haklarına saygı ilkesinin uluslararası ilişkilerin temeli sayıldığı günümüzde, kendi ülkesindeki kişilerin ya da azınlık grupların haklarını sürekli ve açık biçimde ihlal eden devletlere karşı da kullanılması söz konusudur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, insani nedenleri ve insan hakları ihlallerini *barış ve güvenliğin bozulması* olarak yorumlayarak silahlı müdahaleye izin vermesi, 90'lı yılların önemli gelişmelerinden biridir. 1991 tarihli (688 sayılı) Irak'a ve 1992 tarihli (775 sayılı) Somali'ye ilişkin kararlarında, ilk kez, Güvenlik Konseyinin, bir devletin kendi içindeki insan hakları ihlallerini veya karışıklığı barışın tehdidi olarak yorumladığına tanık oluyoruz.²²

Son yıllardaki önemli bir gelişme, insani amaçlı askeri müdahalenin Birleşmiş Milletler düzeni dışında da kullanılmaya başlanmasıdır. Kosova krizinde, Sırbistan'a askeri müdahale için Güvenlik Konseyi'nde (Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle) karar alınamaması, bu müdahalenin NATO çerçevesinde gerçekleştirilmesi ile sonuçlandı. Yine insan hakları ihlallerinin önemli bir gerekçe yapıldığı Irak savaşında, savaşı başlatan güçler, Güvenlik Konseyi kararı için bir oylamaya gidilmesine bile gerek görmediler.

İnsani amaçlarla ya da insan haklarının açık ve sürekli ihlalinin önlenmesi gerekçesiyle, uluslararası hukukun aradığı koşulları yerine getirmeden yapılan bu tür askeri müdahaleler, dikkatle izlenmesi gereken örneklerdir. Bunları klasik egemenlik anlayışıyla, iç işlerine karışmama ilkesiyle ve kuvvet kullanma yasağıyla açıklamak

²² Döner 2003, s. 69-78; Gündüz 2000, s.45-55

mümkün değildir.²³ İnsani amaçlarla yapılan bir operasyon olarak meşrulaştırılmaya çalışılmakla birlikte, bu müdahalelerin ne zaman, nerede, nasıl ve hangi gerekçeyle yapılacağına karar veren güç, Birleşmiş Milletler'in şemsiyesi altında hareket etmeyi ya da uluslararası toplumun onayını almayı gerekli görmemektedir. Uluslararası hukuk bakımından, böyle bir müdahalenin meşruluğundan çok keyfiliğinden söz edilebilir. Amerika Birleşik Devletleri ve onunla ittifak yapan birkaç ülkenin oluşturduğu bu gücün, uluslararası toplumun ortak çıkarları ya da Birleşmiş Milletler Şartının öngördüğü meşru nedenler adına hareket ettiklerini söylemek zordur. Daha çok, kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek, uluslararası sermayenin taleplerini yerine getirmek kaygısıyla hareket ettikleri görülüyor. İnsan hakları ihlalleri gerekçe gösterilerek yapılan ya da yapılmak istenen askeri müdahalelerin, uluslararası hukuka aykırı olarak ve meşruiyeti tartışmalı biçimde gerçekleştirilmesi, insan haklarına saygıyı tahrip edici bir gelişmedir. Bu politikanın, insan haklarının uluslararası düzeyde güvence altına alınması çabalarına zarar vereceği açıktır.

2 – Bazı Haklar ve Özgürlükler

Özel yaşamın gizliliği hakkı ve iletişim özgürlüğü

Kişinin özel ve aile yaşamını, konutunu ve haberleşmesini keyfi müdahalelere karşı koruyan bu hak, bireysel tercihlere ve seçilen yaşam tarzına karışılmamasını, özel alanında herkesin bağımsız ve özgürce hareket etmesini güvence altına alır. Hukuk sistemleri, kişinin, başkalarının ilgi ve müdahalesine kapalı tutmak istediği bu özel alanının mahremiyetini koruyacak pek çok somut düzenleme getirmiştir. Ancak, küreselleşmenin iletişim boyutunun, daha şimdiden, bu hakkın içeriğini önemli ölçüde değiştirdiği ve mevcut güvence mekanizmalarını anlamsız hale getirdiği görülüyor. Pek çok ülkede, kamuya ya da özel sektöre ait bilgisayarlar, kişilerin sağlık durumları, kariyerleri, medeni ve mali durumları, tüketim alışkanlıkları, hobileri ve iş hayatlarına ilişkin ayrıntılı bilgileri saklamaktadır. Bu bilgilerin kolayca ulaşılacak bir ortamda saklanması insan yaşamını kolaylaştıran bir yönü olduğu kuşkusuzdur. Ancak, sorun, bu tür bilgilerin kötüye kullanılması olasılığının çok yüksek olması ve denetim mekanizmalarının yetersiz kalmasıdır.

²³ ABD'de ikiz kulelere yönelik 11 Eylül 2001 tarihli saldırıdan sonra, kuvvet kullanma yasağı ve istisnaları farklı yorumlanmaktadır. Bu konuda bkz: Murphy 2002, s. 41-51

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmelerin henüz yaşanmadığı dönemde, 1970'li yıllara kadar, özel yaşamın gizliliği hakkının, geçerli bir neden olmadıkça, kişiye adını, adresini, yaşını, malvarlığını, adli sicilini, trafik ceza kayıtlarını, bankalara olan borçlarını, kredi kullanarak yaptığı alışverişleri ve daha bir çok bilgiyi açıklamama hakkı verdiğini söylemek mümkündür. Oysa günümüzde, bu tür bilgilerin çoğu, başkalarının kolayca ulaşabileceği kamuya ait veri bankalarında ya da özel kuruluşların bilgi bankalarında saklanmaktadır. Bireyin özel yaşamına ait pek çok ayrıntı mahrem bilgi olmaktan çıkmış, dolayısıyla, özel yaşamın gizliliği hakkının koruduğu alan fiilen daralmıştır. Halen bu hakkın koruma alanı içinde olduğu kabul edilen bilgilerin ise, kişinin rızası olmaksızın açığa vurulmasının nasıl önleneceği, etkili denetim mekanizmalarının nasıl kurulacağı bilinmemektedir.

Postanın gizliliği, geçmişte, özel yaşamın gizliliği hakkının önemli bir boyutuydu. İster mektup, ister daha yeni araçlar olan telefon ve faks kullanılarak yapılsın, iletişimin gizliliği esas bu hakkın özüyüdü. Günümüzde iletişim, büyük ölçüde, bu tür araçlarla değil, mobil telefon, elektronik posta ve İnternet üzerinden yapılan yazılı, sesli ya da görüntülü veri transferi ile gerçekleştirilmektedir. Elektronik iletişim, gizliliği sağlamaya yönelik yeni teknolojilere rağmen, mahremiyeti kolayca ihlal edilebilir bir faaliyettir. Bu tür ihlaller, hem bireyler ve özel kuruluşlar hem de resmi kurumlar tarafından düzenli olarak yapılıyor. En saygın gazeteler, en güvenilir üretici firmalar, en büyük İnternet servis sağlayıcıları ve başkaları, İnternet ortamına giren kişilerin ziyaret ettikleri sitelerin kayıtlarına ulaşarak, kişilerin eğilimlerini ve tercihlerini öğrenmekte, bu bilgileri ticari amaçlar için kullanmaktadır. İnternet'te dolaşmak, sokakta dolaşmaktan daha mahrem bir faaliyet değildir. Ancak kişiler, çoğu kez, İnternet'i mahremiyetine güvenerek kullanıyor. Hukuk sistemleri, henüz, söz konusu izlemeyi hakkın ihlali olarak tanımlamamıştır. Kişinin rızası olmaksızın yapılan elektronik izlemenin yaptırıma bağlandığı ender durumlarda da, ihlalin tespiti ve failin belirlenmesi son derece güçtür. Bu gelişmeler karşısında, elektronik iletişimin adeta kamuya açık biçimde yapıldığını söylemek mümkündür. Bundan sonraki gelişmelerin ne yönde olacağını, teknolojinin elektronik iletişimin mahremiyetini sağlayacak güvenli çözümler getirip getiremeyeceğini henüz bilmiyoruz. Şu anda görünen, yeni iletişim tekniklerinin mahremiyetini sağlamanın olağanüstü zor oluşudur. Belki de, kısa bir süre sonra, insanlar, iletişimin gizliliği

esasının özel yaşamın gizliliği hakkının bir ögesi olmaktan çıktığı fikrine alışmaya başlayacaktır.²⁴

Kültürel haklar

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, herkesin toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, sanattan yararlanma, bilimsel ilerlemeden ve onun sonuçlarından pay alma hakkına sahip olduğunu belirtir. Küreselleşmenin iletişim boyutu, bu hakkın gerçekleştirilmesi bakımından inanılmaz kolaylıklar sağlıyor. İnternet ya da CD-ROM kullanarak, evimizden dışarı çıkmadan dünyanın en ünlü müzelerini ve sergi salonlarını gezebilir, en iyi orkestraların konserlerine katılabilir, en iyi donanımlı kütüphanelerde araştırma yapabilir, yeni bilimsel araştırmaların sonuçlarını öğrenmek için en iyi araştırma merkezlerini ziyaret edebiliriz. Klasik yöntemlerle dünyanın farklı köşelerindeki birkaç müzeye ya da kütüphaneye gitmek bir servete mal olur ve aylar alırken, bugün, bunların tümünü, neredeyse hiç para harcamaksızın birkaç saat içinde yapabiliriz. Modern bilgi ve iletişim teknolojisi, kişinin toplumun kültürel yaşamına katılması bakımından devrimci bir dönüşüme yol açmıştır.²⁵

Bununla birlikte, toplumun kültürel yaşamına katılmayı son derece kolaylaştıran bu olanaklar, yalnızca yeni teknolojiye yararlanabilen kişilere açıktır. Toplum içinde, modern teknolojiyi kullananlar ve kullanamayanlar biçiminde iki grubun oluştuğu görülüyor. Birinci grubun bilgiye ulaşması ve kültürel yaşama katılması eskiye oranla devrimci bir gelişme gösterirken, ikinci grubun durumu eskisinden daha da kötü olmuştur. Küreselleşmeye öncülük eden yeni liberal politikalar, kültürel ve sanatsal etkinliklerden kamu desteğinin çekilmesine neden olduğundan, bu etkinlikler, artık büyük ölçüde piyasa ekonomisinin koşullarına göre gerçekleştirilmektedir. Yeni liberal politika gereği, devletler, modern teknolojinin kolaylıklarından herkesin yararlanmasını sağlayacak sosyal hizmetleri gerçekleştirmekten uzak görünüyorlar. Bu durum, ülke içinde, modern teknolojiye yararlananlar ve yararlanamayanlar biçiminde çok derin bir bölünmeye ve eşitsizliğe neden olmaktadır.

²⁴ Elektronik iletişimin mahremiyetinin sağlanması bakımından, şimdilik kuramsal bir tasarım olan kuantum bilgisayar ve kuantum kriptografi ümit veriyor. Kuantum kriptografi tekniği ile yapılacak iletişimin kesinlikle üçüncü kişiler tarafından izlenemeyeceği, çünkü doğa yasalarının böyle bir müdahaleye izin vermediği belirtiliyor. 20-30 yıl içinde geliştirileceği umulan bu yeni teknoloji hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: <http://qubit.org>

²⁵ Symonides 2000, s. 155-156

Kültürel kimlik hakkı

Kültürel kimlik hakkı, Birleşmiş Milletler çerçevesinde, son yıllarda formüle edilmiş bir haktır. Bir grubun üyelerini başkalarından ayıran özelliklerin toplamı olan “kültürel kimlik”, hemen her zaman ve her ülkede devletin ya da başka grupların müdahalesine maruz kalmıştır. Bu müdahale, kişinin kültürel kimliğini özgürce belirlemesinin engellenmesi, farklılıkların reddi, asimilasyon, etnik temizlik, soykırım gibi değişik biçimler alabiliyor. Farklılığın, çeşitliliğin ve bunların sonucu olan çoğulculuğun korunması çağdaş demokrasiler bakımından büyük önem arzettiğinden, kültürel kimliğin özgürce belirlenmesi ve korunması için elverişli ortamın yaratılması devletin görevi olarak kabul edilmektedir. Aslında, birinci ve ikinci kuşak haklar içinde kültürel kimliği koruyan hak ve özgürlükler vardır. Dil, din, köken, gelenek gibi çeşitli yönlerden farklılaşan gruplar, ayrımcı uygulamalara maruz kalmadıkları sürece, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, inanç özgürlüğü, kültürel yaşama katılma hakkı ve benzeri haklardan yararlanarak kültürel kimliklerini özgürce seçebilir, koruyabilir ve geliştirebilirler. Bu nedenle, bazı yazarlara göre, “kültürel kimlik hakkı” gibi yeni bir hakkın formüle edilmesine gerek yoktur.²⁶ Bununla birlikte, kültürel kimliği oluşturan öğelerin ayrı ayrı haklarla ifade edilmesi yerine, bu hakların kapsayıcı bir üst kavramla tanımlanmasının daha etkili bir koruma sağlayacağı görüşü giderek kabul görüyor. Böylece, tek başına ya da bir topluluğun üyesi olarak, herkesin dil, din, köken, gelenek gibi öğeler bakımından kendi kültürel kimliğini özgürce seçmesi ve bu seçime devletin saygı göstererek kültürel kimliğin öğelerini koruma ve geliştirme yükümlülüğü altına girmesi güvence altına alınmaktadır.

Kültürel kimlik hakkı, bazı yönlerden azınlık hakları ile örtüşür. Yine de, uluslararası belgelerde ayrı bir hak olarak ele alınmakta ve azınlık haklarından daha kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Kültürel kimlik hakkı, “farklı olma hakkı”nın bir ifadesi olarak görülebilir. Bütün birey ve grupların farklı olma, kendilerini farklı görme ve bu şekilde görülme haklarının bulunduğu, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü’nün 1978 tarihli bir bildirgesinde belirtilmişti. Daha sonra, 1982’de gerçekleştirilen Kültürel Politikalar Dünya Konferansı’nda, kültürel kimlik hakkı, farklı olma hakkı ve farklı kültürlerle saygı gösterilmesi ilkesinden hareketle tanımlanmıştır. Günümüzde, kültürel bakımdan farklı olma hakkının, demokratik rejimin kurucu öğelerinden biri olduğu söylenebilir. 1990

²⁶ Donnelly bu görüştedir. Bkz; 1995, s.168-170

tarihinde yürürlüğe giren Çocuk Hakları Sözleşmesinin eğitim hakkını düzenleyen 29. maddesinde, eğitimin, çocuğun kendi *kültürel kimliğine* saygısını geliştirecek şekilde yapılacağı belirtilmiştir.²⁷

Küreselleşmenin kültürel boyutu, bir yandan, farklı kültürler arasında bir yakınlaşma ve evrensel bazı değerlerin bütün kültür çevrelerine nüfuz etmesine yol açması nedeniyle, insan haklarının evrensel ilkeler olarak dünya ölçeğinde pratiğe aktarılmasını kolaylaştırmakta; diğer yandan, belirli bir kültür çevresine üstünlük tanıyarak farklı kültürel kimliklerin korunmasını güçleştirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, küreselleşmeyi bir tür “batılılaştırma”, “batı kültürünün egemenliği” ya da “kültürel emperyalizm” olarak görmektedir. Küreselleşmenin farklı kültürleri eriten, türdeş bir kültürel ortam yaratan süreç olarak işlediği doğrudur. Üstelik, bu süreç yalnızca batılı olmayan kültür çevrelerinde değil, pek çok Avrupa ülkesinde de yoğun eleştiri alıyor. Kıta Avrupa’sında, küreselleşmenin bir Amerikanlaştırma ya da Anglo-Amerikan kültürünün egemenliği biçiminde geliştiği tespiti yapılmakta ve bundan rahatsızlık duyulmaktadır.²⁸

Sosyal haklar

Sosyal haklar, küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen hak kategorisidir. Ekonominin küreselleşmesi ekonomik büyüme konusunda yeni olanaklar sunmakla birlikte, işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik ve insan hakları ihlallerine de yol açıyor. Bir süredir, çalışma hakkı ve çalışma koşulları ile ilgili hakların, sendikal faaliyetin, toplu sözleşme ve grev hakkının, küresel ekonominin gerekleri doğrultusunda sınırlandırıldığına tanık oluyoruz. Küreselleşmenin ardındaki yeni liberal ideolojinin getirdiği özelleştirme politikası, sosyal güvenlik haklarını zayıflatmakta, eğitim hakkından herkesin eşit ölçüde yararlanmasını engellemekte, kültürel yaşama katılma hakkının gerçekleştirilmesini güçleştirmektedir.²⁹ Küreselleşme, genel olarak sosyal haklar, çevre hakkı, tüketici

²⁷ Symonides 2000, s. 158-159

²⁸ Symonides 2000, s. 159

²⁹ Bkz: Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 11 Mayıs 1998 tarihli, “Küreselleşmenin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Etkisi” konulu 18. toplantısında, Komite başkanı Philip Alston’un açıklamaları. Economic and Social Council Official Records. Supplement No.2, par. 440-442 Toplantı sonunda Komite’nin aldığı kararda, küreselleşmenin sosyal ve kültürel haklar üzerindeki olumsuz etkisi örneklendirilerek, koruyucu önlemlerin alınması gerekliliği güçlü biçimde vurgulanmıştır. Bkz; aynı yerde, par.515

hakları gibi çok geniş bir yelpazeyi olumsuz etkilese de, bütün insan hakları tehdit altında değildir. Özel olarak korunan ve güçlendirilen haklar da vardır. Özel mülkiyet hakkı, özel girişim özgürlüğü, fikri mülkiyet hakları bunlar arasındadır. Pazar özgürlükleri olarak da adlandırılan piyasa yönelimli (market-oriented) bu haklar, uluslararası düzenlemeye kavuşturulmuş ve uluslararası ilişkilerin en önemli konularından biri haline gelmiştir. Son yıllarda patent ve marka hakkına tanınan ek güvencelerin, bazı bilgilerin kamuya mal olmasını geciktirerek, sağlık ve yeterli beslenme gibi hakları olumsuz etkilediği görülüyor. Yeni liberal ideolojinin etkisiyle, pek çok ülkede, iki hak birbiriyle çatıştığında, hem hükümetler hem de yargı yerleri piyasa yönelimli haklara üstünlük tanıyan bir yaklaşım sergilemektedir.³⁰

Ekonominin yeni bir küreselleşme dalgası içine girdiği 1970'lerden itibaren, ulus devletlerin kamusal politikalarında önemli değişiklikler oldu. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunda kamu harcamalarının kısıtlanması, devletin küçültülmesi ve özelleştirme uygulamalarını içeren yeni liberal politikalar yürürlüğe sokuldu. Bu politikaların doğal bir sonucu olarak, devletler sosyal haklardan kaynaklanan yükümlülüklerini azaltmaya ya da onlardan tamamen kurtulmaya çalıştılar. İnsan hakları alanında büyük gerilemeye yol açan bu politikaların arkasındaki muazzam entellektüel çaba dikkat çekicidir. Günümüzde pek çok yazar, toplum içinde korunmaya muhtaç kesimlerin insanca bir yaşam sürmesini amaçlayan sosyal hakların "insan hakkı" sayılamayacağı görüşünü ileri sürmektedir. Bu yöndeki iddiaların gerekçelerini dört başlık altında toplayarak değerlendirmek mümkündür:³¹

1) *İnsan haklarının negatif haklar olduğu iddiası*: İnsan hakları, kişiye, devletin karışamayacağı dokunulmaz özel bir alan sağlar. Devletin iktidarını sınırlandırır. Devlete, kişinin özgürlüğünü kullanmasına engel olmamak ve ona karışmamak şeklinde negatif bir tutum takınma görevi yüklediği için, birinci kuşak haklar "negatif haklar"dır. Oysa, eğitim, sağlık, konut hakları gibi sosyal hakları da içeren ikinci kuşak hakların çoğu, kişiye devletin karışamayacağı özel bir alan yaratan haklar değildir. Bu haklar bakımından devletin görevi kişiye karışmamak değil; tam tersine karışmak, müdahale etmek ve bu yolla ona bir hizmet götürmektir. Devletin pozitif bir tutum içinde olmasını gerekli kıldığı için, negatif değil, pozitif haklardır. Devlet iktidarını sınırlandırıcı özellik göstermeyen, devletin müdahalesini

³⁰ Symonides 2000, s. 148-151; Duffar 2001, s.542-544

³¹ Uygun 2000, s. 32 vd.

gerektiren niteliğinden ötürü, ikinci kuşak haklar insan hakkı olarak görülmemektedir.

Bu yöndeki gerekçe, insan haklarının önemli bir özelliğinden hareket etmekle birlikte, resmin bütünü gözden kaçırmış görünüyor. İnsan hakları, insanın değerini koruyan, insanın insanca yaşamasını güvence altına alan araçlar olması nedeniyle üstün ahlaki taleplerdir. Bu taleplerin gerçekleştirilmesi bakımından devletin görevinin karışmamak şeklinde “negatif” ya da müdahale etmek şeklinde “pozitif” olmasının büyük bir ahlaki önemi yoktur. Ayrıca, günümüzde, hakların tümü hem negatif hem de pozitif özellikler gösterir ve devlete her iki yönde de görevler yükler. Örneğin, birinci kuşak haklardan biri olan işkence görmeme hakkı bakımından devletin görevinin negatif olduğu düşünülür. Ancak bu hak, devletin sadece pasif kalmasıyla, işkenceyi yasaklamasıyla gerçekleştirilemez. Devlet, mali kaynaklarının önemli bir kısmını güvenlik güçlerinin eğitimi, denetimi, araç-gereç ve personel gereksiniminin giderilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için ayırmazsa, işkencenin önüne geçilemez.

Buna karşılık, devlete olumlu görevler yüklediği düşünülen “beslenme hakkı”, bazı durumlarda yalnızca devletin karışmaması, pasif kalmasıyla daha iyi düzeyde gerçekleştirilebilir. Örneğin, gıda ürünlerinin bol olduğu bir yerde, devletin bu ürünlerin iç tüketimini kısıtlayacak şekilde ihracatı teşvik eden politika izlemekten vazgeçmesi durumunda, söz konusu hak daha iyi gerçekleşmiş olur. Jack Donnelly’nin belirttiği gibi, bütün insan hakları devletin hem sınırlandırmasını hem de olumlu faaliyetini gerektirir. Bir hakkın devlete yüklediği görevin negatif ya da pozitif niteliğinin görece daha büyük olması, dönemin özgün koşullarına bağlıdır.³²

2) *Pozitif nitelikteki hakların evrensel olmadığı iddiası*: Birinci kuşak hakların devletin karışmamasını, pasif, negatif bir tutum içinde olmasını gerektiren özelliğiyle derhal uygulanabilir nitelikte olduğu, oysa sosyal hakların çoğunun uygulanabilirliğini sağlamanın zor, hatta bazı ülkelerde olanaksız olduğu düşünülür. Örneğin, sağlık hakkının gerçekleştirilmesi için, devletin doktor yetiştirecek üniversiteler açması, hastaların tedavi edileceği hastaneler inşa etmesi, genel sağlık sigortası kurması gibi pahalı ve zaman alan faaliyetleri gerçekleştirmesi gerekir. Devletlerin çoğu, sosyal hakların kendilerine yüklediği yüzlerce görevin küçük bir kısmını bile yapacak kadar mali kaynaklara sahip değildir. Bu nedenle, söz konusu haklar, aslında “hak” değil, gerçekleşmesi arzulanan hedeflerdir.

³² Donnelly 1995, s. 43

Uygulanabilmeleri ekonomik koşullara bağlı olduğundan, “evrensellik” özelliği de göstermezler.

Bütün hakların hem pozitif hem de negatif niteliklerinin bulunması, sosyal hakların evrensel olmadığı yönündeki eleştirileri geçersiz kılar. Hem birinci hem de ikinci kuşak hakların gerçekleştirilmesinin devlete büyük mali külfetler yükleyebileceği açıktır. Pozitif nitelikteki bir çok hakkın gerçekleştirilememesi ya da çok az uygulanabilmesinin en önemli nedeni, sanıldığı gibi mali kaynakların yetersizliği değil, kaynakların dağılımındaki dengesizliktir. “Örneğin, dünyada herkesin beslenmesine yetecek kadar gıdadan daha fazlası vardır; dolayısıyla, yaygın açlık ve beslenme bozukluğu yeterli miktarda yiyecek olmadığından değil, fakat gıdaların dağıtımıyla ilgili siyasal kararlardan dolayı vardır.”³³ Eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik gibi bir çok hak, kaynakların kullanımına ilişkin öncelik sıralamasında yapılacak bir değişiklikte daha iyi düzeyde gerçekleştirilebilir. Buna karşılık, derhal uygulanabilir nitelikte olduğu düşünülen işkence görmeme hakkı, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi hakların gerçekleştirilebilmesi, çoğu ülkede, rejim değişikliğini gerektirecek kadar büyük toplumsal dönüşümlerin ortaya çıkmasına bağlıdır.

3) *Birinci kuşak hakların üstün haklar olduğu iddiası*: Birinci kuşak hakların, insan onurunun korunması bakımından diğer hak kuşaklarına ve sosyal haklara göre daha önemli ve vazgeçilmez olduğu yaygın bir görüştür. Maurice Cranston’a göre, “yaşam”, “özgürlük” ve “mülkiyet”ten oluşan klâsik haklar evrensel, üstün, mutlak ahlaki haklardır. İktisadi ve sosyal haklar ise ne evrensel ve pratik, ne de üstün değerli olup farklı bir mantıksal kategoriye aittir. Yazar, birinci kuşak haklarla, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi’nin 24. maddesinde düzenlenen bir sosyal hakkı; *ücretli periyodik tatil hakkını* karşılaştırarak, sonuncusunun diğerlerine oranla önemsizliğini vurguluyor.³⁴ Aynı karşılaştırmayı çağımızın ünlü düşünürlerinden biri olan Friedrich A. Hayek’te de görüyoruz:

“Köylülere, Eskimolara ve hatta Himalaya’nın Kar Adamı’na ‘ücretli periyodik tatil’i garanti eden bir ‘evrensel hak’ anlayışı tümüyle saçmalaktır. Azıcık sağduyu bile bu belgeyi kaleme alanlara anlatmış olmalıydı ki, onların evrensel haklar olmasını irade ettikleri şeylerin bugün için ve görülebilir gelecekte gerçekleştirilmeleri tamamen imkansızdır; bunları alayışlı bir şekilde haklar olarak ilan etmek de

³³ Donnelly 1995, s. 42

³⁴ Cranston’ın bu yöndeki görüşleri için bkz: Donnelly 1995, s. 41-44

*bizatihi 'hak' kavramına saygıyı tahrip etmeye yol açması mümkün olan, sorumsuzca bir oyundur.*³⁵

Birinci kuşak hakların diğerlerine üstün olduğu iddiası, sınıfsal bir tercihin izlerini taşıyor. Yoksul bir insan için beslenme, barınma, sağlık ve çalışma hakları gibi sosyal haklar, birinci kuşak haklar kadar önemlidir. Bu yöndeki gereksinimlerin karşılanamaması, düşünce ya da örgütlenme özgürlüğünün reddedilmesi kadar insan onurunu zedeler. Ayrıca, küçümsenerek söz edilen *ücretli periyodik tatil hakkının*, 19. yüzyıl vahşi kapitalizminin ağır çalışma koşullarının insan onuruna yönelttiği büyük tehdidi önlemek için formüle edildiği unutulmamalıdır. Günlük çalışma süresinin 16 saate kadar çıkabildiği, hafta sonu, bayram tatili ya da yıllık izin gibi uygulamaların olmadığı, verilen ücretin ancak ölmeyecek kadar bir gıda harcamasını karşılayabildiği, çalışma süresinden arta kalan zamanın uyku ihtiyacını bile karşılamaya yetmediği sanayi devrimi sonrası politikalarını, herhalde, bugün savunacak kimse kalmamıştır. İşte, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin küçümsenen 24. maddesi bu konuyu düzenlemektedir. Maddenin tam içeriği şöyledir: *Herkes dinlenme ve tatil hakkına sahiptir; çalışma saatlerinin makul düzeyde sınırlandırılması ve ücretli periyodik tatil hakkı da buna dahildir.*

Hayek'in, ücretli periyodik tatil hakkını Himalaya'nın Kar Adamı ile ilişkilendirerek geçersiz kılmaya çalışması, tam olarak bir yanıltmadır. Bu hak, niteliği gereği, ne zaman ve nasıl dinleneceğine kendisi karar verebilecek olan, kendi tarlasında çalışan köylüyü ya da kendi işini gören bir kimseyi değil, yaşayabilmek için ücret karşılığı emeğini satan emekçileri korumaktadır. Hakkın öznesi olarak "herkes" in gösterilmesinde de bir tutarsızlık yoktur. Buradaki herkes, söz konusu hak talebini doğuran bir işte çalışan herkeştir. Nitekim, sendika kurma hakkı da (EİHB, m. 23/4) "herkes" in sahip olduğu bir haktır. Ancak, bununla "çalışanlar" kategorisine giren herkesin kastedildiği açıktır. Birinci kuşak haklardan bir örnek vermek gerekirse; siyasal haklar herkese tanınmıştır ama, oy vermek için belirli bir yaş kategorisinde olmak gerekir.

Modern toplumda meslekler ve sınıflar birer kast olarak düzenlenmediğine göre, günün birinde herkesin periyodik tatil hakkından yararlanacaklar kategorisine girmesi mümkündür. Bir işveren iflas ederek, bir çiftçi toprağından ayrılıp kente göçerek yaşamının bir döneminde "işçi" olarak çalışabilir. Kapitalist ekonomi, özellikle sosyalist blokun dağılmasıyla birlikte, neredeyse tüm

³⁵ Hayek 1995, s.145

yeryüzüne egemen olmuştur. Kapitalizmin büyük dönüştürücü gücü ile belirlenen modern devlet düzeninde, çalışma koşullarının insanileştirilmesi talebinin dünya ölçeğinde yaygınlık kazanması şaşırtıcı ya da beklenmedik bir durum değildir. Bu nedenle, dinlenme hakkının söz konusu talebi karşılamayı amaçlayan evrensel bir hak olarak formüle edilmesinde mantıksal bir tutarsızlık yoktur.

4) *İkinci kuşak hakların birinci kuşak hakları tahrip ettiği iddiası:* İkinci kuşak haklarla birinci kuşak hakların bağdaşmayacağı ve bir arada uygulanamayacağı görüşünün çeşitli yazarlarca savunulduğu görülüyor. Robert Nozick, devletin sosyal haklar şeklinde ortaya konan talepleri karşılayabilmek için başkalarının doğal haklarını kısıtlamak zorunda kalacağını belirtmektedir. Bundan kaçınmanın yolu, devletin yoksulluğu gidermek, genel refahı sağlamak gibi görevleri olamayacağının kabul edilmesidir. Devlet, yalnızca yurttaşlarının güvenliğini sağlayan ve özel mülkiyeti koruyan bir *gece bekçisi* olmalıdır.³⁶

Ayn Rand, toplumda sosyal hakların konusunu oluşturan, iş, tıbbi bakım, geçim, konut, eğitim gibi olanakların kendiliğinden varolmadığını belirterek, bunlardan yararlanmanın hak olarak düzenlenmesinin, devletin zor kullanarak bir kesimin kaynaklarını başkalarına dağıtmak anlamına geleceğini ileri sürüyor. Oysa, insan haklarının temel niteliği, başkalarına zor uygulanmasını kabul etmemesidir. Bu özelliği nedeniyle birinci ve ikinci kuşak haklar birbirleriyle çelişir; bunları aynı anda savunmak tutarsız ve insan haklarını tahrip edicidir.³⁷ Hayek de aynı görüşü savunarak, ikinci kuşak hakların karşıladığı gereksinimlerin “hak talebi” niteliğinde olmayan yollarla karşılanması önerisini getiriyor.³⁸

Bütün bu iddiaların değerlendirilmesi bakımından, sosyal hakların, toplumun geniş bir kesiminin birinci kuşak haklardan yararlanamaması üzerine ortaya çıktığı göz önünde tutulmalıdır. Birinci kuşak hakların arkasındaki liberal zihniyetin devlete yüklediği pasif tutum, gece bekçisi rolü, yoksul kitlelerin çaresizlik içinde kendi hallerine bırakılmaları anlamına geliyordu. Güçlü ile zayıfın karşılaştığı yerde, özgürlük zayıf kesimin ezilmesine hizmet ediyor; kuramsal olarak bütün insanların sahip olduğu kabul edilen haklardan yalnızca maddi bakımdan varlıklı küçük bir zümre, bir mutlu azınlık

³⁶ Nozick’in bu konudaki görüşleri için bkz: Shestack 1989, s. 94-95; Donnelly 1995, s. 83

³⁷ A. Rand’in görüşleri için bkz: Erdoğan 1997, s. 147

³⁸ Hayek 1995, s. 143-145

yararlanabiliyordu. İşte, ikinci kuşak haklar, geniş yoksul kitlelerin temel gereksinimlerini karşılayarak, herkesin insan haklarından yararlanabilmesini amaçlayan ve insan haklarının mutlu bir azınlığın “ayrıcalıkları” olmasını önleyen araçlar olarak tasarlanmıştır.³⁹

İnsan haklarını asıl tahrip edici olan tutum, toplumsal yapıdaki büyük eşitsizliklerin insan haklarından eşit ölçüde yararlanmayı engellediğini görememektir. İnsan haklarını birinci kuşak haklarla sınırlı tutmak, devletin refahın sağlanması gibi bir görevi olamayacağını söylemek, günümüz koşullarında, toplumun varlıklı kesimleri lehine ayrıcalık talep etmektir. Ayrıcalık isteği, bugüne kadar, hiç kimsenin ahlaki açıdan meşrulaştırmayı başaramadığı bir tutumdur.

Devlete gece bekçisi rolünü biçen, hiçbir sosyal amaçlı faaliyete girmesini onaylamayan zihniyet, yalnızca ekonomik gücü elinde bulunduran varlıklı küçük bir zümreye çekici gelebilir. Onların, ekonomik üstünlüklerini ve toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını korumaları için, gerçekten, sadece gece bekçisi bir devlete ihtiyaçları vardır. İnsan haklarını herkesin yararlanması gereken haklar olarak kabul ediyorsak, sosyal hakların önemini yeniden düşünmemiz gerekir. Tek başına ne birinci kuşak, ne de ikinci kuşak haklar günümüzde insanın onurlu bir yaşam sürmesi için yeterlidir. Bu, ancak tüm hakların bir bütün olarak kabul edilmesi ve uygulanmasıyla başarılabilir.

Üçüncü Bölüm

Sosyal Hakların Güçlendirilmesi

Küreselleşme, ulus devletin sosyal amaçlı politikalar izlemesini güçleştiren bir süreç olarak işlemektedir. Devletlerin, her geçen gün, yurttaşların refahının sağlanması ve sosyal hakların gerçekleştirilmesi bakımından daha fazla dezavantajlı konuma düştüğü gözleniyor. 21. yüzyılın başında, özerkliği ve politika üretme kapasitesi büyük ölçüde zedelenen ulus devletler, küresel sermayenin işlerini yürüten bürolara dönüşmek üzeredir. Artık pek çok devlet, piyasayı düzenlemek ve denetlemek yönündeki eski politikaları terk etmiş, yalnızca piyasa güçlerinin işini kolaylaştırmak rolünü üstlenmiştir.⁴⁰

³⁹ Kapani 1981, s. 51

⁴⁰ Kazgan 2000, s. 244; Symonides 2000, s. 151

Küreselleşmenin olumsuz etkilerine ve sosyal haklar alanında yaşanan gerilemeye karşı, özellikle ülkemizde, ulus devletin egemenliğinin güçlendirilmesi görüşünün yaygınlık kazandığı görülüyor. Bu bağlamda, küresel sermayenin saldırısına karşı yeni bir “ulusal bağımsızlık savaşı” vermekten ya da “Kuvâ-yı Milliye ruhu”nu canlandırmaktan söz edilmektedir. Bu söylemin, emperyalizme karşı ilk bağımsızlık mücadelesini veren ve bu mücadelede başarılı olan bir ulusun üyeleri için motive edici yönü açıktır. Ancak, bağımsızlık savaşının, dönemin süper güçleri olan “düveli muazzama”ya karşı başarılı olmasında en büyük etken, savaşı yürüten ulusal önderlik kadrosunun emperyalizmin niteliğini çok iyi kavramış olmasıydı. Bu sayede, pek çok insanın manda ya da himaye arayışı içinde olduğu bir dönemde, kurtuluş için gerçekçi bir plan yapılabilmiş ve ulusun tüm güçleri seferber edilerek mücadele başarıya ulaşabilmiştir. Bugün yeni bir ulusal bağımsızlık savaşı vermekten söz edenlerin, kapitalizmin bugünkü aşamasını ve ulus devletin konumunu yeterince iyi tahlil ettikleri söylenemez.

Ulus devletin egemenliğinin güçlendirilmesinden yana olanların birinci yanılgısı, “ulus devlet” ile “sosyal devlet”i özdeşleştirmeleridir. Bu kesimde, ulus devletin her zaman ve her koşulda sosyal politikalar izleyeceği düşüncesi hakimdir. Oysa ulus devletin doğuşu, Batı Avrupa’da ticari kapitalizmin gelişmesi ile paralel bir süreç izler ve burjuvazinin kent devletleri ile feodal beylikler üzerinde daha geniş ölçekli bir pazar kurulması gereksinimine karşılık gelir. Çocukları ve kadınları yaşına ve cinsiyetine uygun olmayan işlerde, maden ocaklarında çalıştıran, günlük çalışma süresini 16 saate kadar çıkartan ve bu ağır çalışma koşullarını yalnızca hayatta kalmayı sağlayacak bir gıdayı alabilecek kadar ücret ödeyerek gerçekleştiren **vahşi kapitalizm**, ulus devlet çatısı altında uygulanmıştır. Devletin, kapitalizmin işleyişinden zarar gören kesimleri gözetken sosyal politikalar izlemesi, ulus devlet olmanın doğal bir sonucu olarak değil, oy hakkının genelleşmesi ile mümkün olmuştur. Verdikleri siyasal mücadele sayesinde çalışanlar, yoksul insanlar, kapitalizmin olumsuzluklarını törpüleyecek politikaların yürürlüğe sokulmasını sağlayabilmişlerdir. Yoksa, ulus devlet, varlık nedeninden ötürü ya da doğası gereği sosyal politikalar izleyen bir devlet değildir.

Ulus devletin ortaya çıkışı kapitalizmin doğuşu ile yakından ilgili olduğu gibi, kendi içindeki evrimi de kapitalizmin gelişmesine paralel olarak belirlenmektedir. Kapitalizmin bugünkü aşamasında, dünya ekonomisi *Kuzey Amerika (NAFTA)*, *Avrupa Birliği* ve *Japonya* sacayağı üzerine oturan bölgeselleşmiş bir ekonomidir. Japonya’nın, yakın gelecekte, çevresindeki ülkelerle birlikte “Uzak Doğu Bölgesi”

şeklinde daha geniş bir blok oluşturması beklenebilir. 21. yüzyılın ilk çeyreği sona ermeden, bugünkü kalkınma hızıyla, Çin dünyanın dördüncü büyük ekonomik gücü olacaktır. Rusya, dağılan Sovyetler Birliği'nin bazı üyeleriyle, belirli bir süre sonra önemli bir ekonomik güç olarak sahneye çıkabilir. Tüm bu tahminler, gelecekte, dünya ekonomisinin ulus devleti aşan ekonomik bloklaşmalar etrafında şekilleneceğini gösteriyor. Bunun doğal sonucu, ulus devletin egemenlik alanının büyük ölçüde daralmasıdır. Bu süreci görmezden gelip, ulus devletin egemenliğinin güçlendirilebileceğini savunmak gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler toplumsal yaşamın pek çok yönü üzerinde küresel sonuçlar doğuran değişimlere yol açıyorsa da, dünya ekonomisi üzerindeki etkisi ulus devleti aşan ekonomik bloklarla sınırlı kalmıştır. Yakın gelecekte bu bloklaşmanın daha da güçleneceği ve oluşan bazı blokların ulus devletlerle yarışan siyasal aktörler konumuna geleceği muhtemel gözüküyor. Söz konusu bloklar içinde Avrupa Birliği'nin, yakın gelecekte, üye devletlerin içinde eridiği tek bir devlete dönüşmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Ticari kapitalizmin doğuşuyla, Avrupa'da 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan küreselleşme süreci, o dönemin global toplum modeli olan feodal birimlerin ve kentlerin üzerinde ulusu ve ulus devleti yaratmıştı. İçinde bulunduğumuz küreselleşme süreci ise, ulus devletlerin üzerinde konfederal ya da federal nitelikte yeni çökuluslu siyasal oluşumlar yaratacaktır.⁴¹

Ulus devleti eriten süreçler, onun sosyal amaçlı politikalar izlemesini de engellemektedir. Küreselleşen kapitalizmin uygulamalarından zarar gören kesimlerin, çözüm olarak yalnızca ulus devlete sarılması sonuçsuz kalmaya mahkum bir çaba olarak gözüküyor. Devletler, sosyal politikalar izlemek amacıyla sermayeden daha fazla vergi alma olanağını tümüyle yitirmiş durumdadır. Sermayenin giderek ulusal kimliğini yitirmeye ve dünya ölçeğinde hareket yeteneği kazanmaya başlamasıyla birlikte, devletler, ulusal sermayenin başka ülkelere göç etmesini önlemek ve yabancı sermayenin gelmesini sağlamak için vergi yükünü azaltacak politikalar izlemek zorundadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için, sosyal haklar, çevre hakları, tüketici hakları ve diğer bazı klasik haklar bakımından standartların aşağıya çekilmesi yarışı başlamıştır. Bu yarış sürecinde, sosyal amaçlı politikalar izlenemeyeceği gibi, kamu harcamalarında esas

⁴¹ Uygun 2001-a, s.153-158

yük, ücretliler ile uluslararasılaşmayan küçük sermayeye binecektir.⁴²

Söz konusu kısırdöngünün ulus devlet modeli içinde aşılması kolay değildir. Ekonominin küreselleşmesiyle birlikte *vahşi kapitalizm* dönemine benzer koşulların oluşmaya başladığı günümüz dünyasında, kapitalizmin denetim altına alınması bakımından, ulus devlet, artık tek başına elverişli bir araç değildir. Ulus devlet, örgütünü ayakta tutacak asgari harcamalarını karşılayabilmek için küresel sermayenin beklentilerini karşılamak zorundadır. Bu konuda, iktidara gelecek partilerin sağda ya da solda olması da çok şey değiştirmiyor. Gelişmiş ülkelerle birlikte pek çok gelişmekte olan ülkede, partilerin ekonomik politikaları arasındaki farkın iyice azalmış olması bu gelişmeyle bağlantılıdır. Örneğin, İngiltere’de siyasal yaşama egemen olan iki büyük parti; İşçi Partisi ve Muhafazakar Parti, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyo-ekonomik politikaları (özelleştirme-devletleştirme, sosyal refah programlarını genişletme-daraltma, devletin planlamadaki rolünü arttırma-azaltma yanlısı olma) açısından önemli ölçüde farklılaşmıştı. Bugün, iktidardaki İşçi Partisi’nin ekonomi politikasının Muhafazakar Parti’nin yaklaşımlarından çok farklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkemizde, 2002 tarihli seçimlerle görevden ayrılan hükümet, içinde siyasal yelpazenin sağından ve solundan milliyetçi iki parti barındırmasına karşın, tahkim yasası gibi küresel sermayenin beklentilerini karşılayacak büyük değişiklikler yapmakta tereddüt etmemiştir. Siyasal partiler, artık, sosyo-ekonomik görüşlerinden çok etnik, dinsel, kültürel farklılaşmanın yarattığı sorunlara önerdikleri çözümler bakımından farklılaşıyor.

Küresel kapitalizmin denetim altına alınması bakımından gerçekçi bir yol, ulus devleti tarihsel perspektifi içinde kavrayan yaklaşımla bulunabilir. Ulus devletler, şekli varlıklarını ve bazı klasik fonksiyonlarını daha uzun süre koruyacak olsalar da, oluşmakta olan ulusüstü bir global toplum içinde erime sürecine girmişlerdir. Kapitalizm, yerel iktidarlar ile ulusüstü iktidar odakları arasında bir “ara örgüt” konumuna düşmeye başlayan ulus devlet ile denetim altına alınamaz. Kapitalizmin işleyişinin insanileştirilmesi ve olumsuzluklarının törpülenmesi bakımından, ulusüstü mekanlarda verilecek siyasal mücadele daha fazla belirleyici olacaktır. Nitekim, IMF gibi kapitalizmin küresel bir örgütünün, çok yetersiz de olsa, son yıllarda faaliyetlerine insan haklarını gözetken bir boyut eklediğini

⁴² Kazgan 2000, s.235; Duffar 2001, s.548-549; Symonides 2000, s.153-155

belirtmesi, Dünya Bankası'nın bu konudaki politikasının güçlendirilmeye çalışılması, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 90'lı yıllardaki çabalarının bir sonucudur.⁴³ Böyle bir sonuç, ulus devlet düzeyinde yürütülecek siyasal mücadele ile elde edilemezdi. Ayrıca, ulusaltı iktidar merkezlerinin (yerel yönetimler, özerk bölgeler), giderek daha fazla doğrudan demokrasinin araçlarına yer vermek suretiyle, sosyal hizmetlerin güçlendirilmesi konusunda belirli roller üstlenebileceğini de belirtmek gerekir.

Bugün için, kapitalizmin ulusüstü mekanlarda denetim altına alınmasında ciddi zorluklar vardır. Bu konuda kritik önem taşıyan nokta, ulusüstü mekanların kapitalizmin işleyişinden zarar görenlerin seslerini duyurabileceği yerler olmamasıdır. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü gibi küresel örgütler, uluslararası sermayenin denetimindedir. Ulus devlet üzerinde oluşan ekonomik bloklarda da (AB, NAFTA vb.) durum aynıdır. Birleşmiş Milletler ya da Avrupa Konseyi gibi örgütlerin insan haklarını güvence altına alan mekanizmaları, birinci kuşak haklar bakımından çok daha güçlüdür. Sosyal hakları ne bölgesel ne de küresel düzeyde *etkili* biçimde koruyacak mekanizmalar geliştirilememiştir. Bu tür ulusüstü mekanizmaların kurulması ve mevcut olanların güçlendirilmesi, sosyal hakların gerçekleştirilmesi bakımından en etkili yollardan biridir.

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, giderek federal nitelikte bir siyasal birliğe dönüşmekle birlikte, karar alma süreçleri demokratik denetime kapalıdır. Kapitalizmin işleyişinden zarar gören kesimler, Birlik düzeyinde alınan kararları etkileme olanağından yoksundur. Birliğe üye ülkelerin halklarını temsil eden Avrupa Parlamentosu'nun yasama yetkisi yok denecek kadar azdır. Birlik adına yasama ve yürütme yetkisini büyük ölçüde tek başına kullanan Konseyin, Avrupa halklarına ya da onları temsil eden Parlamenta karşı siyasal sorumluluğu yoktur. Avrupa Parlamentosu yasama yetkisiyle donatıldığı takdirde, geniş kitleler burada seslerini duyurabilecek ve geçmişte ulus devlet düzeyinde kurulan kapitalizmi denetleyici

⁴³ IMF'nin faaliyetlerinde sosyal, ekonomik ve kültürel hakların korunması yönünde çaba gösterilmesi ile ilgili tartışmalar için bkz: Committee on Economic, Social and Cultural Rights. 1999. Report on the Eighteenth and Nineteenth Sessions. par. 440-446, 459 Komitenin IMF ve Dünya Bankası'na yönelik çağrısı için bkz; aynı yerde, par. 515-7

mekanizmalar, bu kez ulusüstü ölçekte yapılandırılabilir. Ulus devletin bugünkü konumu dikkate alındığında, Avrupa ülkeleri için, sosyal haklardaki gerilemeyi durdurmanın ve küreselleşmenin yarattığı işsizlik, yoksullaşma gibi olumsuz sonuçlara karşı önlemler almanın en etkili yolu, Birlik düzeyinde faaliyet göstermektir. Bu amaçla, Birlik politikalarını belirleyen ve bugüne dek demokratik meşruiyete sahip bulunmayan Konsey'in, mutlaka, Avrupa halklarının temsilcilerinden oluşan Parlamento'ya karşı siyasal sorumluluğu getirilmelidir. Birliğe üye ülkelerde, Konsey'in belirlediği politikalar, giderek ulusal makamların izledikleri politikalardan daha fazla yurttaşların günlük yaşamını etkilemeye başlamıştır. Bu koşullar altında, Birliğin demokrasi açığının ve meşruiyet sorununun görmezden gelinerek sürdürülmesi mümkün değildir.

21. yüzyılın başlangıcında, siyasetin genel görünümü bakımından şu tespit yapılabilir: Avrupa ölçeğinde, ulusal parlamentolar, hızla, sınıflar ya da gruplar arasındaki çıkar mücadelesinin yürütüldüğü zeminler olmaktan çıkıyor. Küreselleşme, siyasetin içinde yürütüldüğü ulusal çerçeveyi çatlatmıştır. Bundan böyle, siyasetin, çıkar mücadelelerinin gözde mekanları ulusüstü (ve ulusaltı) düzeydeki yapılar olacaktır.

Bu noktada *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*ndan da söz etmek gerekir. 2000 yılında, hukuki bağlayıcılığı olmayan bir bildiri şeklinde kabul edilen Şart, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nden farklı olarak, yalnızca klasik hakları değil, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları da düzenlemektedir. Bunun da ötesine geçerek, üçüncü ve dördüncü kuşak haklara da yer vermiştir. Şartın hazırlanmasındaki en önemli etkenlerden biri, Avrupa Birliği organlarının hak ihlallerine karşı, bireylerin haklarını aramakta güçlük çekmesidir. Böyle bir ihlal söz konusu olduğunda, ulusal koruma sisteminden yararlanmak her zaman mümkün olmamaktadır. Çünkü, Birliğin yetki alanına giren konular bakımından, Birlik hukuku ulusal hukuktan üstündür. Strasbourg'daki Mahkeme'ye de gitme olanağı yoktur, çünkü Birlik, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne taraf değildir.⁴⁴ Birlik normu ulusal işleme dönüştüğü ölçüde, ilgili devlet aleyhine İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne gidilebilir. Ancak bunun çok elverişli bir çözüm olduğu söylenemez. Birlik organlarının hak

⁴⁴ Adalet Divanı, 28 Mart 1996 tarihli kararında, Avrupa Birliği Antlaşmasında değişiklik yapılmadan Birliğin İHAS'a taraf olamayacağını belirtti. 2003 Selanik zirvesinde görüşülecek olan AB Anayasası ile, Birliğin İHAS'a taraf olabilmesini sağlayacak değişikliğin gerçekleştirilmesi bekleniyor.

ihlallerine karşı Strasbourg'a gidebilmek için denen bir yol da, davalı olarak AB'yi değil, tüm AB üyesi ülkeleri göstererek başvuruda bulunmaktır. Bu şekilde yapılan başvuruların geçerliliği hakkında, Mahkeme henüz bir karar vermemiştir. Bu durumda, geriye, hukuken etkili olabilecek bir tek yol kalıyor: Birlik organlarının hak ihlalleri için Birliğin yargı organı olan Adalet Divanı'na gidilmesi. Bu yolun da etkili biçimde işletilebilmesi zor gözüküyor. Çünkü Adalet Divanı'nın elinde, hak ihlallerini denetleyebileceği, hukuken bağlayıcı olan bir insan hakları listesi bulunmamaktadır. Bugüne dek, Divan, elindeki sınırlı metni özgürlükçü bir şekilde yorumlayarak insan haklarının korunması bakımından cesaret verici bir tutum izlemiştir. Fakat bu özgürlükçü yaklaşım, Birliğin insan hakları açığını kapatmak için yeterli değildir. Amsterdam Antlaşması'nda, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Birlik tarafından uyulacağını belirtilmesi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin kararlarının dikkate alınacağını vurgulanması önemli gelişmeler olmakla birlikte, sorunun nihai bir çözüme kavuşturulması için yeterli değildir. Amsterdam sonrası dönemde, Avrupa Birliği bakımından İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin hukuki değerinin ne olduğu sorusunun cevabı henüz verilmemiştir.⁴⁵

Avrupa Birliği, ekonomik ve siyasal bütünleşme konusunda alınan epeyce yola rağmen, insan haklarının korunması konusunda oldukça geri bir noktadadır. Birlik organlarının hak ihlallerinin denetlenmesi ile ilgili sorunun Haziran 2003'teki zirvede tartışılması ve bir sonuca bağlanması bekleniyor. Bugün için, Temel Haklar Şartı henüz hukuki bağlayıcılık kazanmamıştır. Şart ile İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı, Şartta yer alan bazı hakların pratiğe aktarılıp aktarılamayacağı gibi bazı konularda tartışmalar devam ediyor. Hukuki bağlayıcılık kazandığı takdirde, üye ülkelerin vatandaşları bakımından, sosyal haklar önemli ölçüde güvence altına alınmış olacaktır. Bir bakış açısına göre, Şart, ilerde kabul edilecek olan Avrupa Anayasası'nın birinci bölümü olacaktır. Henüz bir Avrupa halkı bilinci oluşmadan Avrupa Anayasası'ndan söz etmek erken görünebilir. Ancak, yaşamakta olduğumuz süreç, bazı duraklamalar ya da gerilemeler olsa da, üye ülkeler arasında bazı görüş farklılıkları yaşansa da, Avrupa Birliği'nin daha sıkı bir siyasal birliğe dönüşeceğini gösteriyor.⁴⁶

Konu bu bakış açısıyla ele alındığında, 21. yüzyılda insan haklarını güvence altına alarak insanca bir yaşam düzeni sağlamanın en etkili yolu, ulus devletin egemenliğini pekiştirmekten değil, bugüne

⁴⁵ Bkz: http://www.europarl.eu.int/factsheets/2_1_1_en.htm (15. 04. 2003)

⁴⁶ Helmons 2001, s. 83-86; Stein 2001, s.93-100; Flick 2002, s. 23-24

kadar oluşmuş ve oluşmaya devam eden büyük ekonomik blokları, onları oluşturan ülke halklarının demokratik denetimine tabi siyasal bloklara dönüştürmekten geçiyor. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletlerin yapısının da demokratikleştirilmesi ve insani faaliyetlerinin güçlendirilmesi gerekir. Küreselleşmenin en çok tehdit ettiği sosyal hakların, ulus devlet içinde üretilecek politikalarla gerçekleştirilmesi olanağı her geçen gün azalmaktadır. Gelişmekte olan pek çok devletin, kendi ülkesinde yatırım yapmak isteyen uluslararası şirketlerden mali bakımdan daha yoksul olduğu bir ortamda, bu konuda ne siyasal ne de yargısal organların önemli bir katkısı olabilir. Serbest bölge olgusu bunun tipik bir örneğidir. Ülkemizde ve dünyada yaygınlaşan serbest bölgeler, hem mali ve sosyal mevzuatın sınırlamalarından kurtulmakta, hem de altyapı hizmetleri konusunda kamu desteğinden yararlanmaktadır. Uluslararası sermaye için bir cennet olarak tasarlanan bu mekanlarda, genellikle grev, toplu sözleşme ve sendika hakkına sürekli ya da uzun süreli yasaklamalar getirilmektedir.

Anayasa Mahkemesinin tutumu

Ülkemizde, ilk kez 1961 Anayasası ile “temel hak” niteliğine kavuşan sosyal haklar, 1982 Anayasası’na egemen olan özgürlükleri kısıtlayıcı zihniyet ve yeni liberal ideoloji doğrultusunda önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Anayasa Mahkemesi’nin tutumu da, 1982 Anayasası’nın yaklaşımı ile paraleldir. Bunun en çarpıcı örneğini, Mahkemenin, serbest bölgelerde grev hakkını 10 yıl süre ile yasaklayan bir düzenlemeyi demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bulmadığı 6.10.1986 tarihli kararında görüyoruz.⁴⁷ Mahkeme, bu kararı nedeniyle öğretilerde çok eleştirildi. Eleştirilerin ana noktası, kararda, demokratik toplum düzeninin evrensel bir demokrasi anlayışı değil, “*Anayasamızda gösterilen hürriyetçi demokrasi*” olarak tanımlanmış olmasıydı. 10 yıllık grev yasağının hakkın özünü yok eden bir düzenleme olarak görülmesi, öğretilerde, devleti bireyden üstün tutan, özgürlüklere karşı devletin yetkisini güvence altına almaya çalışan “Türk tipi demokrasi” anlayışının ürünü olarak yorumlandı. Bu yorum yanlış değildi, ancak gözden kaçan nokta, 1982 Anayasası’nın sosyal hakların ölçüsüz sınırlandırılması ve yasaklanmasına izin veren düzenlemelerinin “yeni liberalizm” ile olan paralelliğiydi. Küresel bir ideoloji olan yeni liberalizm ile ulusal düzenlemenin uyumu söz konusu olduğundan, bir sosyal hakkın özünü yok eden bu kararı, Türk tipi demokrasi anlayışının ürünü olarak görmek eksik bir nitelemeydi. Türk demokrasisi, 20. yüzyılın

⁴⁷ E. 1985/21, K. 1986/23 (AYMKD 22) s. 224

son çeyreğinde, insan hakları politikasını küresel eğilimler ile uyumlu hale getirmiş, ancak uyum sağlamak bakımından, birbiriyle yarışan iki küresel ideolojiden; insan hakları ideolojisi ve yeni liberal ideolojiden ikincisini tercih etmişti.

Yeni dünya düzeninde ulusal yargı organlarının sosyal hakların gerçekleştirilmesindeki rolü çok sınırlı da olsa, bazı önemli adımların atılması mümkündür. Bilindiği gibi, Anayasamızın 65. maddesi, devletin, sosyal ve ekonomik alanlarda üstlendiği görevleri, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğini belirtmektedir. Bu hüküm, genellikle, grev, toplu sözleşme ve sendika hakkı gibi bazı haklar dışında, hükümetlere sosyal hakların gerçekleştirilmesi görevinden sıyrılma olanağı verdiği şeklinde yorumlanmıştır. Söz konusu maddenin, devletin mali kaynak kullanımını gerektiren haklar bakımından, bireylerin yargı organına başvurarak haklarını aramalarına engel oluşturduğu konusunda görüş birliği vardır.

Bir yargı organının, devletin mali kaynaklarının sosyal hakların gerçekleştirilmesinde ne denli yeterli olduğunu tespit etmesi hem zordur, hem de, bu yaklaşımın hukukilik denetiminin sınırlarını aşan bir çaba olarak nitelendirilmesi tehlikesi vardır. Bu zorluk nedeniyle, pek çok kişi için, sosyal hakların minimum düzeyde bile gerçekleştirilmeyerek özlerinin ihlal edilmesine karşı herhangi bir hukuki yola başvurulamıyor. Gerçekleşmesi büyük mali kaynakların kullanımına bağlı sosyal haklar, diğer hak ve özgürlükler gibi anayasal güvence altına olmasına rağmen, adeta “temel hak” niteliğinde görülmemekte, yalnızca yol gösterici program hükümler muamelesi görmektedir. Bu güçlüğü aşmak bakımından, yargı organı, her bir sosyal hakkın gerçekleştirilmesi zorunlu olan minimum alanını, özünü belirleyerek, bu alan içindeki ihlallerin yargı denetimine tabi olmasının yolunu açabilir.⁴⁸ Böylece, örneğin, korunmaya muhtaç kesimlerin birinci basamak sağlık hizmetlerinden yararlanamaması sağlık hakkının; parasız ilköğretimden yararlanamaması eğitim hakkının; asgari ücretle çalışacak iş bulamaması ya da minimum düzeyde işsizlik sigortasından yararlanamaması çalışma hakkının özünün ihlali sayılabilir. Her bir sosyal hak için, bu şekilde dokunulmaz özün belirlenmesi, kuşkusuz kolay değildir, ancak bu güç için yapılması “temel hak” niteliğinden kaynaklanan anayasal bir

⁴⁸ Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi çerçevesinde her bir hakkın gerçekleştirilmesi zorunlu özünün tespiti konusundaki tartışmalar ve öneriler için bkz: Committee on Economic, Social and Cultural Rights. 1999. Report on the Eighteenth and Nineteenth Sessions. Par.498-514

görevdir.⁴⁹ Bu görevin gerçekleştirilmesi, yasama ve yürütme organları kadar yargı organının da sorumluluğundadır.⁵⁰

Son söz:

Küreselleşmenin insan haklarının korunması bakımından getirdiği bazı olumlu özelliklere rağmen, özellikle sosyal haklar üzerindeki tahribatının boyutu çok büyüktür. Sosyal haklar güvence altına alınmadan, herkesin insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmasının sağlanması mümkün değildir. Bu nedenle, küreselleşmenin getirdiği olumsuzlukları giderecek çözümlere ihtiyaç var. Çözüm için birinci koşul, yaşanan sürecin iyi tahlil edilebilmesidir. Küreselleşmenin durdurulabilir bir süreç olmadığı doğrudur, ama denetlenebilir ve yönlendirilebilir bir süreçtir. Bu süreci yalnızca piyasanın gerekleri doğrultusunda değil, insan haklarının gerçekleştirilmesi bakımından da biçimlendirmek gerekir. Bu yöndeki mücadele hem ulusal hem de ulusüstü, hem siyasal hem de yargısal mekanlarda verilecektir. Belirleyici olan ulusüstü mekanlarda verilecek mücadeledir. Çünkü, tehdit küresel ölçekte örgütlenmiştir. Anayasa Mahkemesi'nden beklenen, küreselleşmeye insan hakları perspektifinden bakabilmesi, bu alanda uluslararası standartları izleyebilmesi ve yeni liberal ideolojiye dayanan ekonomi politikasının sosyal hakları zayıflatan yönüne karşı, minimum düzeyde koruyucu bir anayasal şemsiye oluşturabilmesidir.

⁴⁹ Eski Kolombiya Anayasası'nda, genel bütçenin en az yüzde onunun eğitim için ayrılacağına ilişkin bir hüküm bulunması, bu konuda ilginç bir örnektir. Bkz: Uygun 1992, s. 39, dipnot 98

⁵⁰ Anayasa Mahkemesi'nin, bu konuda, 1961 Anayasası döneminde daha aktif bir tutum izlediğini belirtmek gerekir. Mahkeme, 1975 yılında verdiği bir kararda (E.1973/38, K.1975/23 AYMKD 13, s.214-294), üniversite öğrencilerinden ücret alınmasını anayasaya aykırı bularak, eğitim hakkının özünün somutlaştırılması yönünde bir unsur ortaya koymuştu. Bkz: Uygun 1992, s. 39

KAYNAKLAR

Aceves, William J. 2000. "Liberalism and International Legal Scholarship: The Pinochet Case and the Move Toward a Universal System of Transnational Law Litigation". *Harvard International Law Journal*. Vol.41 No:1, s.129-186

Ağaoğulları, M. A., Akal, C. B., Köker, L. 1994. *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. İmge, Ankara

Committee on Economic, Social and Cultural Rights. 1999. *Report on the Eighteenth and Nineteenth Sessions*. Economic and Social Council Official Records. Supplement No.2 (<http://www.un.org/Documents/ecosoc/docs/1999/e1999-22.htm>)

Döner, Ayhan. 2003. *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi*. Seçkin, Ankara

Donnelly, Jack. 1995. *İnsan Hakları*. Çev. M. Erdoğan, L. Korkut. Yetkin, Ankara

Duffar, Jean. 2001. "Küreselleşme, Evrensel Değerler ve Ulusal Egemenlik". Çev. B. Öztürk. *Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı*. TBB Yayını. Ankara, s. 538-549;

Duverger, Maurice. 1982. *Siyaset Sosyolojisi*. Çev: Ş. Tekeli. Varlık Yayınları, İstanbul

Erdoğan, Mustafa. 1997. *Anayasal Demokrasi*. Siyasal Kitabevi, Ankara

Flick, Giovanni Maria. 2002. "Globalisation and Human Rights after the 11th September". *Mediterranean Journal of Human Rights*. Vol. 6. s. 7-25

Gündüz, Aslan 2000. *Milletlerarası Hukuk*. Beta, İstanbul

Hayek, Friedrich A. 1995. *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı*. Çev. M. Erdoğan. Türkiye İş Bankası Yayını

Helmons, Silvio Marcus. 2001. "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı". Çev. Ş. Yılmaz. *Kopenhag Kriterleri*. İstanbul Barosu Yayını, s. 83-86;

Hobbes, Thomas. 1992. *Leviathan*. Çev. S. Lim. YKY, İstanbul,

Kapani, Münci 1981. *Kamu Hürriyetleri*. AÜHF Yayını, Ankara

Kazgan, Gülten. 2000. *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

King, Preston. 1982. *Federalism and Federation*. John Hopkins University Press. Baltimore

Liesbet, Hooghe, Marks, Gary. 1996. "Europe with Regions: Channels of Regional Representation in the European Union", *Publius* 26:1, s. 73-91

Lipson, Leslie. 1973. *Politika Biliminin Temel Sorunları*. Çev. T. Karamustafaoğlu, AÜHF Yayını, Ankara

Loughlin, John. 1996. "Europe of Regions and the Federalization of Europe". *Publius* 26:4, s.141-162

Maritan, Jacques. 1969. "The Concepts of Sovereignty". *In Defense of Sovereignty*. Ed. W. J. Stankiewicz. Oxford University Press, New York, s.41-64

Middleton, K. W. B. 1969. "Sovereignty in Theory and Practice". *In Defense of Sovereignty*. Ed. W. J. Stankiewicz. Oxford University Press, New York, s.132-159

Murphy, Sean D. 2002. "Terrorism and the Concept of 'Armed Attack' in Article 51 of the U. N. Charter". *Harvard International Law Journal* Vol. 43 No:1, s.41-51

Philpott, Daniel. 1995. "Sovereignty: An Introduction and Brief History". *Journal of International Affairs*, Vol.48, No.2, s.353-368

Sander, Oral. 1999. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. İmge, Ankara

Sbailo, Ciro. 1999. "Techne, Politics, Human Rights: Millenium-Eve Considerations on Some Aspects of Globalization". *Mediterranean Journal of Human Rights*. Vol.3, No:2, s. 447-465

Shestack, Jerome J. 1989. "The Jurisprudance of Human Rights" *Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues*. Clarendon Press, Oxford, s.69-113

Stankiewicz, W. J. 1969. "In Defense of Sovereignty: A Critique and an Interpretation". *In Defense of Sovereignty*. Ed. E. J. Stankiewicz. Oxford University Press, New York, s.4-14

Stein, Torsten. 2001. "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı". Çev. S. T. Üzeltürk. *Kopenhag Kriterleri*. İstanbul Barosu Yayını, s. 93-100

Symonides, Janusz. 2000. "Globalization and Human Rights". *Mediterranean Journal of Human Rights*. Vol. 4, s. 145-163

Uygun, Oktay. 1992. 1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı, İstanbul

Uygun, Oktay. 1999. "Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi". *Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı*. İÜHF Yayını, İstanbul, s. 389-421

Uygun, Oktay 2000. "İnsan Hakları Kuramı" *İnsan Hakları*. YKY, İstanbul, s.13-44

Uygun, Oktay. 2001-a. "Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme". *Küreselleşme ve Ulus - Devlet*. Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul, s. 151-178

Uygun, Oktay. 2001-b. "Küreselleşme ve Özgürlük", *Felsefe Tartışmaları* 28, İstanbul, 2001, s. 91-104

Uygun, Oktay. 2002. *Federal Devlet*, İtalik Yayınları, Ankara